

Teoretické pojetí veřejnosti, veřejného mínění a role výzkumů mínění

(Přehledová studie)

In: Rendlová, E., Lebeda, T. (2002). *Výzkumy veřejného mínění – teoretické souvislosti a praktická aplikace*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

1. Úvodem

Pojem veřejnost a její produkt - veřejné mínění vystupují do popředí v souvislosti s rozvojem liberální politické teorie a postupným vytvářením demokratických politických systémů. Historická role veřejnosti a veřejného mínění se postupně mění a výraznými proměnami prochází také jejich teoretické pojetí. Z původního významu veřejnosti jako společenské elity složené ze svobodných, vzdělaných a angažovaných občanů, se postupně mění v koncept pluralitních veřejností, které jsou mnohdy dokonce synonymem pro veškeré obyvatelstvo. Pojetí veřejného mínění v racionalismu 18. století nejprve představuje sjednocený racionálně kritický soud poučené a zainteresované veřejnosti. Postupně, s rozšiřováním a pluralitou veřejností se schopnost sjednoceného názoru ztrácí. S rozvojem statistických metod a technik se tak z velké části rozumějí informace získané z empirických výzkumů. Posun teoretického konceptu v důsledku rozvoje výzkumů je tak zásadní, že řada autorů doporučuje používat pro výzkumy veřejného mínění spíše pojem masové mínění nebo mínění obyvatelstva (Neidhardt 1994). V počátcích konceptualizace obou pojmů je důraz kladen na vztah mezi veřejností a vládou, později je to vztah mezi veřejností a masou, či davem. V souvislosti s rozvojem empirických výzkumů se do popředí dostávají sociologické a sociálně psychologické aspekty vytváření a vyjadřování individuálních mínění, zejména sociální kontrola a vliv médií.

Pojetí veřejnosti a veřejného mínění nemají všeobecně přijímanou definici. Spíše lze hovořit o množství přístupů, z nichž mnohé jsou vzájemně kontroverzní. To vyplývá jak z obtížnosti definice pojmů, tak z historických proměn forem a politických funkcí. Splichal vymezuje pět významových rovin, v nich se pojmy veřejné/veřejnost vyskytují:

1. Veřejnost (a/the public) coby specifická sociální (společenská) kategorie nebo kolektivita, která se objevuje jako aktér nebo agent, obzvláště ve vztahu

k nějakému důležitému společenskému problému (často v protikladu k davu nebo mase);

2. Veřejnost / veřejné (public/ness) jako specifická vlastnost určité aktivity nebo prostoru (veřejná televize, veřejné záchodky, veřejné školy);
3. Zveřejnění, publicita (publicity), jako „ztělesnění“ veřejného obsažené v zásadě nebo normě, nebo jako obecné lidské právo, představující základ veřejného mínění nebo doktríny suverenity;
4. Veřejná sféra (public spere) jako specifická sféra, oblast společenského života, společenský prostor mezi státem a občanskou (původně buržoazní) společností, která představuje infrastrukturu pro sociální integraci prostřednictvím veřejné diskuse nebo trhu názorů;
5. Veřejné mínění (public opinion) jako propojení uvedených dimenzí tvořící dimenzi mínění (nebo vyjadřování názorů). V normativních teoriích je veřejné mínění považováno za přímý výsledek buď veřejnosti jako sociální kategorie („vyjádřeno veřejností“) nebo veřejné sféry nebo obou. Nicméně ve 20. století v pozitivistických a obzvláště empirických přístupech se veřejné mínění obvykle „emancipuje“ od svých historických základů. (Splichal, 1999, s 6-7)

2. Pojetí veřejnosti a veřejného mínění v normativních politických teoriích

Pojem veřejnosti do politické filozofie vstupuje v konceptu liberální buržoazní veřejnosti, jejímž produktem je veřejné mínění – projev společné vůle občanů. Historicky je součástí a důsledkem procesu emancipace vznikající buržoazie, která usiluje o získání politické moci a o její ospravedlnění. Liberální koncept vychází z analogie mezi svobodným trhem a svobodným myšlením a současně je jedním z projevů prosazování a vyjadřování lidské individuality a lidských práv. Pojem veřejnost má výraznou politickou funkci – představuje snahu nalézt sjednocující subjekt, který by nahradil ideu božské či feudální moci v předkapitalistických společnostech a dával politické elitě oprávnění k reprezentaci zájmů všech občanů, tedy k vládě. V tomto pojetí jsou veřejnost a veřejné mínění singulárem, představujícím jednotu a shodu všech občanů, jejich sjednocující společnou vůli.

V základech uvedené koncepcie je predstava o objektívne shodných zájmoch všetkých občanov. Prostredkom je svobodná diskusia, kritické posudzovanie racionálnych argumentov, výsledkom pak shoda, sjednocujúci verejný názor, ktoré vyjadruje spoločnú vôľu všetkých. Politická elita je adresátom a v pojetí niektorých filozofov i vykonavateľom tejto vôle (Rousseau). Verejný názor je tak jedným z zdrojov oprávnenosti demokracie.

Verejná diskusia je otvorená každému, neexistujú žiadne legálne či mocenské bariéry, typické pre predburžoaznú spoločnosť. V dôsledku omezení a nakoniec zákazu cenzury sa také tisk stáva súčasťou verejnej diskusie. Rozhodujúcim kritériom účasti občanov v diskusii je schopnosť racionálneho kritického rozvažovania a nezávislého posudzovania faktov, ktoré je osvobozené od tlaku individuálnych zájmov a závislosti na politickej moci. Ve skutočnosti je takto chápaná verejná diskusia otvorená len pre časť spoločnosti - svobodní vlastníci, vzdelaní, informovaní a spoločensky angažovaní muži. Ženy, nemajetní, nevzdelaní a príslušníci ďalších deprivovaných skupín nie sú pre verejnú diskusiu dostatočne vybavení. Majú právo na zákonnú ochranu, ale nemajú právo podieľať sa na tvorbe zákonov.

Inspiračným zdrojom liberálneho konceptu bola antická, najmä grécka demokracia. Tá ale predstavovala demokraciu malých, nepočítaných spoločností s jednoduchými mechanizmami zprostredkovania. Ničmenež i v antickom Grécku existovali fyzické bariéry pre účasť všetkých svobodných občanov na verejných diskusiách. Agory – tržišť a shromaždišť mestských štátov neboli pre svoju vzdialenosť dosahovateľné pre všetkých. Vrch Pnyx, miesto athénskeho shromáždenia, pojmal približne 6 tisíc ľudí, pričom počet svobodných občanov sa pohyboval medzi 30 – 60 tisíci. Účastníci shromáždenia preto boli vyberaní losem. Ale ani to nezaručovalo všetkým možnosť vstupovať do verejnej diskusie, pretože okruh diskutujúcich sa obmedzoval na slyšiteľnosť ľudského hlasu. (Fishkin 1995, 18-19). Schopnosť byť slyšený bola cenená do tej miery, že jedným z hrdinov Homérovej Iliady sa stal Stentor, ktorý údajne prekročil päťdesiat mužov. Prívlastok stentorský je dodnes synonymom pre mohutný, zvučný hlas.

Sám pojem verejný nie je ani v antike z celkom jednoznačný. Hölscher rozlišuje dva významy: a) sociálne-politický – vo vzťahu k obci, celku občanov a b) vizuálne-intelektuálny, označujúci slávu/hanbu alebo verejný vystupovanie. Sociálne-politické pojetie zaniklo s rozpadom antického demokratického systému a objavuje sa až v novoveku ako inšpirácia liberálnej teórie v koncepte svobodnej verejnej diskusie ústiaci v sjednocený

názor. Vizualně-intelektuální pojetí veřejného, které znamená něco viditelného a známého všem lidem - je součástí celých lidských dějin. V tomto smyslu existovala veřejnost i ve feudalismu. Habermas hovoří o feudální reprezentativní veřejnosti (Park o ceremoniální kontrole), kdy šlechta či církve předváděly svůj sociální status a lid tvořil kulisu této podívané. Vizualně-intelektuální pojetí se v současnosti promítá do konceptů plurality veřejností. (Hölscher 1979)

Koncept liberální veřejnosti, tj. zejména idea nezávislého posuzování ústího do sjednoceného veřejného mínění se postupně problematizoval tím, jak se občanské svobody rozšiřovaly na stále větší část obyvatelstva. Liberální koncept vznikl v první generaci vytváření a prosazování lidských práv a svobod, a práv občanských a politických. Některá z nich se přímo týkala veřejné sféry – svoboda vyznání a svědomí, svoboda projevu, právo petiční, shromažďovací s shromažďovací, právo na účast ve vládě přímo nebo prostřednictvím volených zástupců). Jiná byla zásadní pro soukromou sféru (zejména právo na nedotknutelnost osoby, jejího soukromí, právo na důstojnost, právo na majetek). V první polovině 20. století, které je spojováno s druhou generací lidských práv – sociálních a kulturních – bylo liberální pojetí veřejnosti již na ústupu. Mimo jiné právě proto, že nemohlo překonat pojetí sjednocující veřejnosti a veřejného mínění, zatímco společenský vývoj vedl nejen k početnímu rozšiřování veřejnosti, ale i k její diverzifikaci, složité struktuře mnoha, vedle sebe či proti sobě stojících veřejností.

Ve třetí, současné generaci koncipování lidských práv, nazývaných také právy solidarity, se tento proces rozrůstání a rozrůzněnosti veřejností dále prohlubuje. Práva sebeurčení a práva menšin vytvářejí neredukovatelnou mnohost veřejností a tento proces zdaleka není u konce. Současně roste význam komunikace, který se v této oblasti promítá např. do práva na informace. Navíc, v důsledku globalizace se (podobně jako v ekonomických procesech) relativně oslabuje vztah mezi veřejným míněním a politickou mocí v rámci jednotlivých státních celků a vytváří se nový fenomén – mezinárodní nebo nadnárodní veřejnost – například ve vztahu k institucím Evropské unie.

K liberálnímu konceptu veřejnosti se ve svém díle vrací J. Habermas, který se zabývá analýzou vzniku a rozpadu buržoazní veřejnosti. Vedle pojmu veřejnost ve smyslu sociální kolektivity vymezuje veřejnou sféru, kterou definuje jako „všechny takové podmínky komunikace, za kterých může vznikat diskursivní vytváření mínění a vůle ve veřejnosti, tvořené občany státu“ (Habermas 1992, 446). Veřejná sféra je tak určitou infrastrukturou, mentálním prostorem, analogií určitého trhu mínění. Vytvoření

a existence veřejné sféry vyžaduje nejen institucionální zabezpečení garantované právním státem, ale též podporující zázemí kulturní tradice, sociálních vzorů, politické kultury a ekonomické svobody. Veřejná sféra, podobně jako ekonomický trh, byla původně vázána na specifický veřejný prostor. S rozvojem komunikačních technologií raného kapitalismu se začala oddělovat od své prostorové závislosti a získala charakter sítě prostorově odlišných aktérů a jejich vztahů. Podstatnou roli při vytváření veřejné sféry hrála média. V současnosti se veřejná sféra globalizuje. Z hlediska její funkce při vytváření nezávislého veřejného mínění dochází k určité regresi, která je důsledkem intervenionistické role státu a zrušení jasné dělící linie mezi státem a občanskou společností. Dalším podstatným argumentem je úpadek tradičních veřejných prostorů, homogenizace a komercializace masových médií. Kritický a rozvažující čtenář či posluchač se stává pasivním příjemcem homogenizovaných a komercializovaných médií. Habermas hovoří o refeudalizaci veřejnosti. Veřejnost ztrácí schopnost sjednoceného racionálně kritického soudu, depolitizuje se. Problémem je i její pluralizace – existuje mnoho diferencovaných veřejností. Všeobecná, nejširší veřejnost (general public) je prakticky synonymem pro souhrn všeho obyvatelstvo. (Habermas [1990] 2000).

Na rozšiřování pojmu veřejnost na stále širší skupiny obyvatelstva upozorňují i jiní autoři. Například Bourdieu ([1972]1979) se obává, že problémy s vymezením hranic veřejnosti mohou vést až k tomu, že se stává všezahrnujícím pojmem.

3. Sociologizace teorií veřejného mínění

Počátkem 20. století se začínají objevovat první sociologická pojetí veřejnosti a veřejného mínění. Vycházejí i nadále z normativních politických teorií avšak zhodnocují také nově vznikající teoretické koncepty v sociologii a dalších společenských vědách. Současně reagují na reálný vývoj demokratických společností a jejich nové charakteristické rysy, zejména na rozšiřování a diverzifikaci veřejnosti, růst významu komunikace a role médií, stále častější provádění výzkumů veřejného mínění a zveřejňování jejich závěrů. Mezi nejvýznamnější sociologické koncepty patří pojetí chicagské sociologické školy, amerického pragmatismu a teorie společnosti Ferdinanda Tönniese.

3. 1. Chicagská škola

U zrodu prvního sociologického konceptu stojí chicagská škola, která sice bere v úvahu normativní politické teorie, ale staví také na poznatcích psychologického výzkumu, zejména na modelech skupinové interakce. Pojetí veřejnosti se již primárně nezaměřuje na vztah mezi veřejností a vládou, ale na její vymezení ve srovnání s masou či davem. Přední představitel R. E. Park koncipoval pojem veřejnosti jako volně organizovanou skupinu a její rysy vymezil v porovnání s davem. Podstatou veřejnosti, na rozdíl od davu, je kritické rozvažování. Podle Parka: „Chování veřejnosti, které je vyjádřeno veřejným míněním, je výsledkem diskuse mezi jednotlivci, kteří zastávají rozdílná stanoviska. Základem diskuse jsou předložená fakta“ (Park [1904], 1972, 57). Vzájemná interakce se děje jako kritické rozvažování, do něhož vstupují odlišné zájmy a zájmové skupiny, avšak rozdíly mezi nimi zůstávají zachovány. Podobně jako se to děje v ekonomické rovině – při směně zboží či v politice např. při parlamentním vyjednávání. Naproti tomu v davu je výsledkem kontrola nad všemi členy, potlačování jejich zájmů a jejich individuální autonomie.

Podobnost mezi veřejností a davem podle Parka spočívá v několika rysech. Dav i veřejnost vznikají jako důsledek vzájemné interakce a směny, nejsou formálně organizovány a ani se za skupinu nepovažují. Jejich trvání je časově omezené, předpokladem jejich vzniku je existence jiných sociálních seskupení a svojí akcí (nápodobou či kritickou diskusí) se přetvářejí do nových skupinových forem. Park rozlišuje prvotní reciprocitu davu fungující na bázi nápodoby a poslušnosti. Tak se utvářejí a upevňují sociální zvyky, tradice a rituály. Veřejnost se vyznačuje druhotnou reciprocitou, která vyžaduje racionální reflexi, kolektivní zaměření na určitý zájem. Navíc, charakteristickým rysem veřejnosti je její kritičnost a vyjadřování rozdílných názorů. Když kritika zmizí, veřejnost přestane existovat (Park [1904], 1972, 79-80).

Parkův žák H. Blumer, představitel symbolického interakcionismu, reprezentuje konec klasického období chicagské sociologické školy. Vymezuje veřejnost v protikladu k masě. Veřejnost chápe jako základní a spontánní seskupení, které a) vzniká v reakci na problém, b) je rozděleno v názorech, c) angažuje se v diskusi nad problémem. Naproti tomu masa je složena z anonymních jednotlivců, mezi nimiž téměř neexistuje interakce, neboť jsou fyzicky odděleni a mohou pocházet z velmi různých sociálních vrstev. Masa, na rozdíl od davu, je velmi obtížně mobilizovatelná ([1946] 1966, 43). Blumer klade velký důraz na význam komunikace. Jako první upozorňuje na

rostoucí vliv médií a využití výzkumů veřejného mínění. Na jedné straně zdůrazňuje kolektivní, interaktivní a racionálně diskursivní charakter veřejného mínění vznikajícího v klasických formách veřejnosti. Na druhé straně vidí paralelu mezi veřejným a masovým míněním. Uvědomuje si manipulativní vliv veřejného mínění, jeho schopnost tvarovat názory relativně nezainteresovaných lidí. V důsledku diverzifikace veřejného mínění je také oslabován jeho striktně politický charakter.

V podobném duchu uvažuje také C. W. Mills, představitel americké kritické sociologie, který vymezuje veřejnost v protikladu k mase i k davu. Za důležité rysy veřejnosti považuje skutečnosti, že a) prakticky stejné množství lidí vyjadřuje mínění jako je přijímá, b) komunikace ve veřejnosti je organizována tak, že je možné ihned a efektivně reagovat na jakékoliv vyjádřené mínění, c) mínění vyjádřené ve veřejné diskusi je snadno mobilizovatelné k akci – a to v případě potřeby i vůči vládnoucí moci a d) veřejnost je více méně autonomní, neboť mocenské instituce do jejích záležitostí nezasahují. (Mills [1956], 1966). Veřejnost v tomto pojetí přestává existovat a vynořuje se masová společnost.

3. 2. Americký pragmatismus a kritika Waltera Lippmanna

Obecnější sociologická teorie veřejného mínění byla vypracována v rámci amerického pragmatismu, který čerpal jak z tradice evropského politického myšlení tak z historie a specifických rysů americké společnosti. Jeho nejvýznamnější představitel John Dewey zdůrazňoval praktickou a konstruktivní roli rozumu v lidském chování a charakterizoval pragmatismus jako orientující se na budoucnost (na rozdíl od empirismu a jeho vztahu k minulosti). Americký pragmatismus od počátku uznával význam empirického přístupu v sociálním výzkumu a sociologii, ale zásadně odmítal názor, že fakta mluví za sebe a nepotřebují teoretická potvrzení nebo vysvětlení. Kládl velký důraz na úzké spojení mezi cíly společenské demokratizace a vývojem poznání a všeobecné vzdělanosti ve společnosti. Při úvahách o veřejnosti a veřejném mínění pragmatisté vycházeli z rousseauovské předpokladu, že každý jedinec je vybaven dostatečnou inteligencí k tomu, aby se při uspokojování svých zájmů mohl angažovat také v politických záležitostech. Uvědomovali si význam vědy obecně (a zejména společenskovědních disciplín) i význam médií – jejich autonomie a vzdělávacích funkcí. Domnívali se, že demokracie ve společnosti upadá, neboť v důsledku

industrializace a urbanizace se společnost stává stále méně transparentní a vyžaduje zprostředkovanou komunikaci za pomoci médií – tisku, rozhlasu a filmu. Média na jedné straně umožňují zprostředkovanou komunikaci a mohou být jedním z prostředků pro znovunastolení demokracie. Na druhé straně představují riziko zkreslení a vytváření falešných obrazů skutečnosti. Obranou proti tomuto nebezpečí je právě rostoucí vzdělanost a kritická angažovanost občanů.

Dewey ve své koncepci vymezuje veřejnost na základě důsledků meziosobních směn (interpersonal transactions). Rozlišuje soukromou sféru, v níž se lidé meziosobních směn bezprostředně účastní a proto mohou kontrolovat jejich důsledky. Veřejná sféra je taková, kde se lidé směn neúčastní a důsledky proto mohou kontrolovat jen nepřímou. Veřejnost pak tvoří lidé, jichž se nepřímé důsledky dotýkají do té míry, že mají potřebu je v jistém stupni systematicky regulovat. Tím pověřují veřejně činné osoby a nakonec vytvářejí politický stát jako vlastní politickou organizaci. Dewey se svým pojetím veřejnosti jako politického státu odlišuje prakticky od všech teoretiků v této oblasti, kteří vždy vidí veřejnost v protikladu ke státu a politické moci. Nicméně zdůrazňuje, že pro zachování integrity a efektivitu fungování státu je nutná trvalá kontroly státních úředníků ze strany občanů. Vliv nepřímých důsledků meziosobních směn se projevuje i v pluralitě a variabilitě veřejnosti v prostoru i čase. Variabilita je způsobena rozdíly v důsledcích společenské akce a v uvědomění těchto důsledků a dále rozdíly v prostředcích, jimiž veřejnost může přimět vládu, aby sloužila jejím zájmům. To, co různé druhy veřejností spojuje, je především „úkol dbát o zájmy a regulovat tyto zájmy, které vznikají jako výsledek komplexního nepřímého šíření a promítání vzájemně propojeného chování“. (Dewey [1927], 1991, 47). Dewey zdůrazňoval význam přímé komunikace v lokální komunitě, jen v níž je možný přímý dialog. Byl si vědom obtíží s vymezením veřejnosti: „Pokud se neobnoví život v místní komunitě, veřejnost nemůže adekvátně vyřešit svůj nejnaléhavější problém: nalézt a vymezit sebe sama“ (Dewey [1927], 1991, 216). Avšak současně zdůrazňoval nutnost překonávat teritoriální hranice a politické bariéry.

Pragmatisté byli podrobena kritice, zejména jejich předpoklad racionality formování veřejného mínění a schopnosti jednotlivců vytvářet kritické soudy založené na znalosti posuzovaných faktů. Nejtvrdějším kritikem byl Walter Lippmann, politolog a publicista, který obohatil sociologii veřejného mínění o pojem stereotyp. Jeho kritika racionality veřejného mínění je založena na psychologických poznatcích. Za zásadní

problém demokracie považoval skutečností, „že demokracie ve své původní formě nikdy seriózně nevypovídala s problémem vyplývajícím z toho, že obraz uvnitř lidských hlav (jejich „veřejná“ mínění) nekoresponduje automaticky s vnějším světem“ (Lippmann [1922] 1960, 31). Upozorňoval na silný podíl náhodných zkušeností a předsudků v myšlení lidí, na jejich omezenou schopnost i nedostatečný zájem získat spolehlivé informace o posuzovaných faktech. Jednotlivci mají potřebu minimalizovat konflikty a dosahovat názorové shody. Svě mínění si vytvářejí pod vlivem manipulativní masové komunikace, při níž jsou vystavováni citově angažovaným symbolům a stereotypům. V důsledku těchto vlivů jednotlivci nejsou schopni rozhodovat ve vysoce komplexních otázkách a bylo by jen rozumné přenechat taková rozhodnutí (včetně nebo zejména politických) příslušným expertům.

Vláda, která naslouchá veřejnému mínění, se nesprávně podřizuje diktátu většiny. V kontroverzních otázkách mají rozhodovat odborníci, neboť mají přístup ke spolehlivým informacím, mají odpovědnost vůči demokratickým ideálům, obecným veřejným zájmům a proto nepodléhají žádným zájmům partikulárním. Veřejné mínění má být jen v roli pozorovatele. Tato forma demokratického řízení je uskutečnitelná za dvou předpokladů: a) demokratické normy jsou právně zakotveny a sankcionovány a b) vláda a experti poskytují občanům požadované statky a služby.

3. 3. Teorie veřejného mínění v pojetí Ferdinanda Tönniese

V prostředí německých filozofických tradic vybudoval ucelenou teorii veřejného mínění Ferdinand Tönnies. Začal ji formulovat v díle *Gesellschaft und Gemeinschaft* (1887) a rozpracoval v *Kritik der öffentlichen Meinung*. (1922). Jeho teorie je zásadně odlišná od amerického přístupu a zaměřuje se hlavně na formování veřejného mínění pod vlivem tradičního náboženství a kulturního prostředí. To může být hlavním důvodem, proč v období rozmachu empirického výzkumu veřejného mínění a zájmu o sociálně psychologické aspekty jeho formování, nenašla Tönniesova teorie výraznější odezvu.

Veřejné mínění chápal jako formu společenské vůle. Toto pojetí je součástí jeho obecné sociologické teorie, založené na vymezení dvou modelů společenského uspořádání – *Gemeinschaft* (pospolitost, komunita) a *Gesellschaft* (společnost). Jedná se o ideální typy, které nikdy neexistovaly v čisté podobě, ale jejichž rysy se v různé

formě projevují v konkrétních společnostech a sociálních strukturách. Společenský historický vývoj Tönnies nechápe jako proces od Gemeinschaft ke Gesellschaft, ačkoliv je tak často interpretován. Zabývá-li se historickou perspektivou, hovoří o třetím typu společenství (Volksgemeinschaft), které ve svém díle blíže neanalyzuje, neboť nepředstavuje ideální typ.

Rozdíly mezi Gemeinschaft a Gesellschaft odpovídají rozdílům mezi Wesenwille (přirozenou, organickou vůlí) a Kürwille (reflexivní nebo arbitrální¹). Opět se jedná o ideální typy, které neexistují v čisté podobě, ale podmiňují lidské chování. Organickou vůlí lze chápat jako víru, důraz je kladen na tradiční, emocionální a absolutní. Reflexivní vůle odpovídá utváření názoru, zdůrazňuje instrumentalitu a rozlišování mezi prostředky a cíly. Formy reflexivní vůle nejsou nic jiného než racionalizované a reflektované formy organické vůle a proto reflexivní vůle vždy vyrůstá a závisí na organické. Tönnies si je vědom, že jednota vůle a citů je vyjádřena v rozumu a že rozum je založen na životních procesech a proto nemohou být od sebe odděleny fyzické a kulturní oblasti.

Mínění veřejnosti je jednou ze základních forem společenské vůle, podobně jako náboženství. Na rozdíl od ostatních forem společenské vůle je výsledkem poznání a je tvořeno jako racionální úsudek. Působí v Gesellschaft spolu s dvěma jinými formami společenské vůle – s konvencí, která se týká ekonomického života a legislativou v oblasti politické. Veřejné mínění je spojováno s etickými a estetickými dimenzemi kolektivního života a v jistém smyslu přebírá funkce, které v tradiční komunitě plní náboženství. Tönnies chápal mínění veřejnosti jako „společný způsob myšlení, jednotný duch jakékoliv skupiny nebo sdružení do té míry, že její mínění je založeno na myšlení a vědění spíš než na neověřených dojmech, víře nebo autoritě“ (Tönnies, 1922, 78). V tomto smyslu může být veřejné mínění chápáno jako racionalizovaná forma náboženství, právě tak jako reflexivní vůle obecně je racionalizovanou formou vůle organické.

Teorii veřejného mínění Tönnies podrobněji rozpracoval v díle Kritik der öffentlichen Meinung, kde vymezil tři formy veřejného mínění. V německém originále jsou odlišeny pomocí neurčitých či určitých mluvnických členů, v anglických překladech se používá jiné členění. První z forem je zveřejněné mínění (öffentliche Meinung, published opinion), které reprezentuje veřejně vyjádřené názory jednotlivců, směřované k příjemcům. Ty se nemusí shodovat s osobním míněním jednotlivce nebo

s jeho důvěrně sdělovanými názory předem vymezenému okruhu osob. Zveřejněné mínění je souhrnem všech projevů mentálního života ve společnosti a je velmi různorodé. Takto chápané veřejné mínění má zjevné paralely s informacemi, které jsou zjišťovány ve výzkumech veřejného mínění. Druhou formou je veřejné mínění (eine öffentliche Meinung, public opinion), které vzniká, jestliže se zveřejněné mínění stává většinovým názorem, zejména jestliže se formuje jasně vyjádřená podpora nebo nesouhlas většiny jednotlivců. Dochází ke sjednocení různorodých názorů, je to přechodové stádium ke třetí formě, k mínění veřejnosti (die öffentliche Meinung, opinion of the public). Tato forma je podle Tönniese čistě teoretickým konceptem, pravým vyjádřením mínění veřejnosti v přísném slova smyslu, jako formy společenské vůle. Jeho subjektem je veřejnost - jednotný nebo sjednocující celek. Veřejnost je přechodný sociální útvar podobně jako masa nebo rozptýlený dav. Fyzická vazba pro ni není typická, i když krátkodobě je možná. Veřejnost je spíš duchovní spojení na úrovni idejí. Od masy nebo davu se liší schopností jasně vyjádřit mínění. Tönnies jako první neomezoval veřejné mínění na daný sociální prostor, ale chápal je jako formu intelektuálního seskupení, jehož členové sdílejí podobné myšlenky a názory aniž by nutně byli v přímé interakci. Tönnies si byl vědom důležitosti tlaku ke konformitě v procesu veřejného mínění (což je podobnost s náboženstvím), ale důrazně obhajoval význam občanské nezávislosti jako základu mínění veřejnosti

Mínění veřejnosti je ideál normativního typu, jedna z forem společenské vůle, zatímco veřejné mínění a zveřejněné mínění patří do skutečného empirického světa. Charakter veřejnosti určuje, že mínění veřejnosti patří ke specifické formě společenské vůle a sociální struktury, tj. k reflexivní a nikoliv organické vůli, ke Gesellschaft, nikoliv k Gemeinschaft. Mínění veřejnosti je dohoda, dosažená vlastními nezávislými úvahami občanů. Tato dohoda je přijata všemi nebo téměř všemi členy, i když u některých se může jednat o pasivní přijetí nebo tichý souhlas s většinovým míněním ostatních. Schopnost vytvářet a vyjadřovat mínění souvisí se vzděláním a proto je důležité zvyšovat všeobecnou vzdělanost ve společnosti. Nicméně jen malá část společnosti dosáhne takového stupně vzdělání, aby byla schopna formovat nezávislé racionálně podložené mínění a odolávat tlakům zvnějšku. Vytváření a vyjadřování mínění je tedy záležitostí vzdělané elity. Cílem veřejnosti může být vyjádření jednotného mínění, ale také výzva k akci. To může být ustavení nového kolektivního

orgánu ((sdružení, politické strany či výboru). Jeho rozhodnutí se pak stávají závazné pro všechny členy.

Vytváření nebo vyjadřování mínění veřejnosti se projevuje ve třech agregátních stavech, pro něž si Tönnies vypůjčil pojmy z mechanické fyziky (plynný, kapalný a pevný) a které jsou vyjádřením stupně dosažené jednoty. Pevné mínění veřejnosti se týká dosažených dohod o nesporných otázkách a obecných hodnotách. Vyznačuje se rozumem, tolerancí, odmítnutím předsudků a je tvořeno hlavně intelektuály. Kapalný souhrnný stav nastává, jestliže v čase dochází ke změnám v důsledku nezaujatého a kritického posouzení. Plynné, prchavé mínění veřejnosti je povrchní, rychle se mění, ale i ono má svůj základ v kapalném a zčásti i pevném stavu mínění. Plynná forma nejzřetelněji představuje dynamiku změn a je ve společnosti nejvíc viditelná. V historickém vývoji však stojí na počátku vždy plynný prchavý stav, který se nakonec přetváří v pevnou formu. Tönniesův model vytváření a vyjadřování veřejného mínění má tedy dva dynamické momenty. Jedním je vztah mezi veřejným míněním a míněním veřejnosti jako proces vytváření sjednocující dohody z původně rozmanitých a neuspořádaných názorů. Druhým dynamickým modelem jsou procesy probíhající mezi agregátními stavy mínění veřejnosti.

Při analýze reálných společenských podmínek pro utváření a vyjadřování mínění veřejnosti Tönnies věnoval velkou pozornost tisku. Považoval jej vedle parlamentu za nejdůležitější orgán mínění veřejnosti, ale byl si vědom, že tisk daleko častěji působí jako nástroj ovlivňování než vyjadřování mínění. Považoval za potřebné provést reformu tisku, která by zejména posílila nezávislé a objektivní zpravodajství, nezaujaté zprostředkování poznatků vědy a skutečného umění. Dále hovořil o omezení závislosti tisku na inzerentech a vyloučení senzací. Reformu tisku je třeba provést vytvořením vhodných společenských podmínek i za pomoci legislativy.

4. Sociálně psychologické přístupy ke zkoumání veřejného mínění

Další vývoj teoretických přístupů k veřejnému mínění úzce souvisí s nástupem empirického výzkumu v sociologii a ve společenských vědách obecně. Dochází k rychlému a mohutnému rozvoji výzkumů veřejného mínění, jejich publicity a využívání poznatků pro politickou i společenskou praxi. To zásadním způsobem ovlivnilo pojetí veřejnosti a veřejného mínění. Výzkumy mínění se začaly používat od

20. let minulého století v USA, kde se široce rozvinuly během 30. let a po druhé světové válce nastoupily cestu do Evropy a poté i ostatních částí světa. Vytvořila se nová výzkumná metodologie založená na závěrech moderní statistiky. Nástrojem výzkumu se stal standardizovaný interview popř. dotazník, subjektem individuální respondent. V důsledku rozvoje empirických výzkumů se zájem přesunul od teoretických a sociálně kritických úvah k praktickým otázkám a specifickým problémům empirického zkoumání. Dominantní již nebyly analýzy vztahu mezi veřejným míněním, politickou demokracií a svobodou tisku, do popředí se dostává vztah mezi výzkumy veřejného mínění, politickou propagandou a nově vznikajícím oborem – public relations. Přesun zájmu od historicko-normativních a obecně sociologických konceptů veřejného mínění k praxi a metodologii výzkumů byl tak masivní, že v roce 1950 Berelson a Janowitz ironicky prohlašují, že „na rozdíl od obecných představ a dokonce názorů některých praktiků nevyskočilo studium veřejného mínění, plně vybaveno, z čela George Gallupa ve třicátých letech“ (Berelson, Janowitz 1950, 1).

Veřejné mínění přestává být chápáno jako sociální proces odehrávající se ve skupinové interakci, ale jako „měřitelná kvantita, která může být zaznamenána průzkumem“ (Peters 1995, 14) Mění se i převažující chápání pojmu veřejnost, a to v důsledku postupujícího vývoje masové společnosti, masové kultury a vlivu výzkumů masové komunikace. Díky rostoucímu všeobecnému vzdělání a rozvoji masové komunikace vzniká nový jev - masové veřejné mínění. Veřejnost tak už není chápána jako kolektivita existující v konkrétním sociálním prostoru, ale stává se imaginárním celkem, který je vytvářen hlavně masovými médii. V důsledku vlivu masové společnosti se hranice veřejnosti dále rozšiřují, je opouštěna idea konkrétních pluralitních veřejností. Prakticky mizí pojetí veřejnosti jako skupiny tvořené především vzdělanou elitou a politicky angažovanými občany. V důsledku toho je popírána racionalita veřejného mínění, kterou poprvé zpochybnil Lippmann a ztrácí se i morální rozměr veřejnosti. Sám pojem veřejnosti je považován za překonaný. Např. Allport jej pro účely zkoumání považoval za nadbytečný a přikláněl se k pojmu multiindividuální situace (Allport 1937). Willson hovoří o tom, že veřejnost znamená prakticky jakoukoliv skupinu a veřejné mínění je agregátem individuálních mínění zjišťovaných výzkumnými technikami (Willson 1962).

Při analýze veřejného mínění je zájem orientován na konečný výsledek, nikoliv na sociální proces vzniku mínění nebo jeho historické souvislosti. Herbert Blumer (1948) se pokusil vrátit teoretické úvahy o veřejném mínění k otázkám skupinové interakce. Rovnítko mezi empirickým výzkumem a zkoumáním veřejného mínění považoval za neoprávněné zjednodušení. Zdůrazňoval, že formování mínění se může dít jen jako funkce společnosti v akci, převážně interakcí skupin než jednotlivců a proto studium formování veřejného mínění musí brát v úvahu funkční složení a organizaci společnosti.

Nicméně ve výzkumech veřejného mínění převážilo individualistické pojetí. Do ústředního postavení se dostává jednatel jako subjekt dotazování. Jsou zkoumány individuální nebo skupinové postoje, sociálně psychologickými vlivy na formování a vyjadřování mínění. Veřejné mínění je nahlíženo z hlediska komunikačního procesu. Metodologickou i teoretickou inspiraci čerpá z analýz masové komunikace.

Výzkumy masové komunikace v prvním období vycházely jednak z jednoduchého behaviorálního pojetí „podnět – reakce“. Současně navazovaly na koncept psychologie mas – pojetí společnosti jako masy izolovaných jedinců bez vlivu sociálních vazeb, kde je jedním ze základních sociálních procesů napodobování. Jedinci jsou tak přímo vystaveni účinkům masové komunikace a jsou libovolně manipulovatelní. Empirické důkazy pro tyto předpoklady byly hledány v masivním využívání válečné propagandy v době první světové války a ve vlivu reklamy v masových médiích. Avšak první empirická zkoumání účinků masových médií vedla k vědeckému přehodnocení jednoduchého deterministického konceptu a jeho rozšíření na pluralistický model „podnět – organismus – reakce“, v němž byly brány v úvahu individuální rozdílnosti ve struktuře lidské osobnosti.

V sociologii byl nejvýznamnějším představitelem pluralistického behaviorismu Paul F. Lazarsfeld. Se svými kolegy rozpracoval na základě rozsáhlých empirických výzkumů dvoustupňový model masové komunikace, v němž vymezil roli tzv. názorových vůdců „opinion leaders“, – osobností, které svým přímým vlivem ovlivňují tvorbu mínění u méně aktivních jedinců (1944). Výzkumy prokázaly primární význam meziosobní komunikace při tvorbě mínění. Doložily, že sdělení šířená médii se dostávají nejprve k názorovým vůdcům a teprve pod jejich vlivem se přenášejí k méně aktivním částem obyvatelstva. V dalších letech byl intenzivně zkoumán přímý vliv

médií a význam meziosobní komunikace při utváření mínění. Široce byly diskutovány otázky skupinového vlivu a tendence lidí ke konformitě.

Při analýze veřejného mínění se stále výrazněji pozornost zaměřovala na studium postojů. Do popředí se dostávají otázky vytváření a udržování názorového konsensu. v komunikačních procesech. Čerpají zejména z konceptů postojové symetrie (Newcomb 1953), kongruity (Osgood a Tannenbaum 1955) a teorie kognitivní disonance (Festinger 1957). Roste zájem o analýzu konformity v lidském chování, analýzu vlivu sociální a skupinové kontroly.

Na skupinovém tlaku, projevujícím se strachem z izolace je například založen koncept spirály mlčení Elizabeth Noelle-Neumannové (1974), který je dodnes předmětem živé diskuse, má mnoho přívrženců i kritických odpůrců. Noelleová vychází z lidské potřeby omezovat kognitivní disonanci a posilovat konsensus ve společnosti. Dále předpokládá, že zejména vlivem médií se ve společnosti vytváří názorové klima a veřejné mínění funguje také jako forma sociální kontroly. Jedinci s odlišným míněním – v důsledku strachu z izolace - mají zpravidla tendenci nevyjadřovat své názory. Svým mlčením vytvářejí prostor pro posilování většinového konformního veřejného mínění. Tak se dostává do pohybu spirála mlčení, kdy postupně sílí váha vyjadřovaného veřejného mínění a odlišné názory ustupují do pozadí. To je typický obraz chování mas, která své názory podřizuje panujícímu veřejnému mínění. Pouze výjimeční jedinci nebo skupiny se nebojí hrozby izolace a vyjadřují odlišné mínění. To je jeden ze způsobů změny ve veřejném mínění. Koncept spirály mlčení vychází z behaviorálního modelu masové komunikace, v němž média a panující veřejné mínění ovlivňují atomizované jedince ohrožené izolací v případě nekonformního jednání. Z konceptu veřejného mínění se ztrácí jeho charakter racionální diskuse o faktech, vzájemná konfrontace názorů, pluralita mínění. Noelleová, která se otázkami veřejného mínění a vlivu médií zabývala již od čtyřicátých let, ve svém konceptu zřejmě neoprávněně zobecňuje situaci poválečné německé společnosti a přeceňuje význam sociální kontroly ve fungování veřejného mínění.

5. Teoretické koncepty a empirický výzkum

U zrodu metodologie výzkumů veřejného mínění stojí George Gallup. Byl inspirován Bryceovým dílem *The American Commonwealth* ([1988] 1995), ve kterém

tento britský politolog a diplomat anticipoval růst významu veřejného mínění v americké společnosti, jeho zkoumání a roli nových komunikačních technologií. Bryce rozlišoval tři vývojová stádia veřejného mínění. První – nevědomé a pasivní postupně přechází ve stadium uvědomělé a aktivní. Ve třetí nejrozvinutější fázi je vůle lidu vyjadřována v určitých intervalech ve volbách. Podle Bryce je možné i čtvrté stadium, kdy je vůle občanů zjišťována bez nutnosti volební mašinérie. To ale považoval za utopii, neboť nástroje takového zkoumání nebyly vynalezeny a ani vynalezeny nebudou. Opak se stal pravdou. Výzkumy veřejného mínění se staly doslova součástí každodennosti a často se dokonce hovoří o průmyslu veřejného mínění. George Gallup považoval výzkumy spolu s rozvojem masové komunikace (v jeho době všeobecné rozšíření tisku a rozhlasu) za způsob, jak do moderní americké společnosti navrátit prvky přímé demokracie, jak vytvořit „městské shromáždění v celonárodním měřítku“(Gallup 1939, 14-15).

Provádění a zveřejňování výzkumů mínění v jistém smyslu rozšířilo demokratickou bázi veřejného mínění, která do té doby jako své platformy využívala tisku a parlamentu. Někteří autoři upozorňují na to, že výzkumy se vyvinuly v době úpadku kritické veřejnosti, která nad tiskem a parlamentem ztratila kontrolu. Politická funkce veřejného mínění, jak ji předpokládaly normativní politické teorie, se nenaplnila a ani naplnit nemohla. Postupně se problematizovalo omezení veřejného mínění na národní státy (analogicky trhu, v rámci globalizačních procesů). V důsledku profesionalizace politiky byla zpochybňována i schopnost občanů kvalifikovaně posuzovat politická rozhodnutí bez dostatečných informací a potřebného vzdělání. Stále problematičtější byla též představa o přímé a jednoduché komunikaci mezi občany a politickou elitou, která se v realitě stala složitým komunikačním procesem, zejména s rozvojem masových médií, v němž jednotlivé subjekty jednají v rámci svých skupinových zájmů. Jak upozorňuje Price, veřejné mínění se právě tak jako veřejnost již na konci 18. století stalo „politickým a ideologickým konstruktem, který neodkazoval na jakýkoliv sociologický předmět, vytvořil implicitně nový systém autority, ve kterém se vláda a její kritici museli odvolávat na podporu veřejného mínění, aby zajistili své vlastní cíle“ (Price 1992, 12).

Záměna liberálního konceptu sjednocující se veřejnosti a racionální diskuse za souhrn individuálních názorů získávaných prostřednictvím anonymních dotazování byla silně kritizována ze strany některých filozofů. Například Sartre považuje jednoduché

agregace individuálních mínění za typ „serializace jednotlivců“ (citováno podle Baud 1993, 134). Podle Habermase ([1992]1997) jsou výzkumy určitou reflexí mínění veřejnosti, jen pokud jim předchází zaměřená veřejná diskuse a odpovídající tvorba mínění ve veřejné sféře. Z toho důvodu lze o výzkumech hovořit jen jako o masových míněních (shromažďování individuálních mínění) nebo dokonce jen jako o soukromých postojích. Empirický výzkum podle něj vznikl jako výsledek paralely mezi politikou a spotřebou. Politika je prodávána jako jakékoliv jiné zboží a to znamená zánik kritické veřejnosti. Jak uvádí Zolo „politický trh vděčí za své demokratické fungování existenci ‘veřejného mínění’, které je schopno ohodnotit nabídky trhu a kontrolovat tržní pravidla“. (Zollo 1992, 129). K tomu Splichal kriticky podotýká, že na rozdíl od ekonomického zboží, může spotřebitel toto politické zboží hůře kontrolovat nebo sankcionovat jeho kvalitu. Analogii mezi sférou spotřeby a politikou lze aplikovat zejména na předvolební výzkumy. Není náhodné, že kvalita empirických výzkumů se v praxi odvozuje od úspěšnosti odhadů volebních výsledků.

Výzkumy od počátku své existence provokovaly diskusi o jejich podstatě a funkci v demokracii. Vedle metodologických diskusí týkajících se konstrukce výběrových souborů a aplikací kvantitativních či kvalitativních metod, byla pozornost zaměřena na vztah procedur a výsledků výzkumů vůči „skutečnému“ veřejnému mínění. Později, když se výzkumy institucionalizovaly jako součást veřejné sféry, se rozvinuly diskuse o jejich roli v politickém životě.

6. Institucionalizace výzkumů veřejného mínění

Jak již bylo zmíněno, metodologie výzkumů veřejného mínění byla vyvinuta v USA. Od dříve prováděných anket a laických průzkumů se liší reprezentativním náhodným výběrem na malém vzorku populace a tudíž schopností poskytovat spolehlivá a zobecnitelná data. Po 2. světové válce se výzkumy rozšířily do Evropy a později i do dalších částí světa. Veřejnému mínění zajistily politickou legitimitu, vědecké uznání a sociální účinnost. Začaly být využívány politickým žurnalismem, stranickou politikou i analýzou trhu. Na rozdíl od předcházejících typů anket, které byly příležitostně prováděny žurnalisty nebo běžnými občany, realizace výzkumů veřejného mínění vyžadovala odbornost a značné finanční zdroje.

Moderní metody byly vyvinuty ve vazbě na matematickou statistiku, hlavně teorie pravděpodobnosti a náhodného výběru. Další vývoj vedl ke standardizaci interview a dotazníků a ještě později ke konstrukci postojových škál. Principy operacionalismu se promítly jak do konceptu tak do procedur empirického výzkumu a jejich důsledkem byla určitá redukce obsahu veřejného mínění. (Analogicky jako došlo k redukci v pojetí lidské inteligence v důsledku institucionalizace IQ testů.) Nestandardizované interview zůstalo doménou etnografie. Výzkumy mínění měly vedle žurnalistických anket své předchůdce i v tzv. morální statistice, která sloužila studiu sociálních otázek. Často se silným sociálně kritickým zaměřením. Výzkumným nástrojem bylo standardizované interview, respondenti byli záměrně vybíráni v cílových skupinách nebo mezi experty. Data sloužila administrativě a nebyla používána k vědeckým účelům. Zkoumání sociálních otázek se rozšířilo v Anglii i Spojených státech, ve Francii je spojeno se jménem Le Playe a jeho propracovaným metodologickým konceptem sociografie.

Rozvoj matematické statistiky vedl ke zvědečtění výběrových metod, aplikaci náhodného výběru i pokroku v měření postojů (Likert, Guttman, Osgood). Rozšířila se metodologická diskuse, výzkumy začaly být prováděny v rámci státní administrativy, na univerzitách i v komerčních společnostech. S rozvojem výzkumů sílila jejich závislost na kapitálu. Vyrostla generace specialistů, kteří se přednostně zabývali metodologickými otázkami a kteří teoretické koncepty či politické funkce veřejného mínění ponechávali stranou. Postupně ubývalo kritiků redukcionistického pojetí veřejného mínění v empirických výzkumech a to i proto, že nebyli schopni nabídnout alternativní strategii.

Vedle výzkumů veřejného mínění se začal rozvíjet průzkum trhu. Poprvé byl proveden v roce 1919. Využíval stejnou metodologickou výbavu a velmi rychle absorboval pokroky v matematické statistice, aplikaci standardizovaných interview i v měření postojů. Původně byl výzkum trhu prováděn v rámci velkých tiskových vydavatelství, což ale znamenalo závislost na čtenářské obci vydavatelských domů. Navíc inzerenti časem přestali důvěřovat údajům o rozsahu jejich čtenářů. Začali se obracet na nově vznikající nezávislé reklamní agentury, s nimiž měli shodné cíle. Na rozdíl od výzkumů veřejného mínění závěry průzkumu trhu nebyly publikovány a byly využívány výlučně pro potřeby klientů. Výzkum trhu se postupně stal výnosnou komerční aktivitou.

Rozhodujícím zvratem v institucionalizaci výzkumů v USA byly prezidentské volby v roce 1936, při nichž se jednoznačně prokázala spolehlivost používané metodologie. Gallupův ústav na reprezentativním souboru dvou tisíc respondentů správně předpověděl vítězství F. D. Roosevelta, zatímco časopis *Literary Digest*, který použil anketu (rozeslanou 10 milionům čtenářů a zpracovanou na více než 2 milionech vrácených anketních lístků) ve svých odhadech dramaticky zmýlil (Velký 1996, 1415). Výzkumy veřejného mínění získaly věhlas, začaly být široce používány pro politická rozhodnutí i pro propagandu. Zveřejňování výsledků výzkumu zvyšovalo čtenářskou přitažlivost tisku a mediální instituce se staly jedním z důležitých organizátorů a zadavatelů výzkumů. Spoluurčovaly tak zaměření i témata výzkumů. Tisk a žurnalistická profese, v teoriích liberální demokracie chápány jako nástroj a spoluvůrce svobodného veřejného mínění, se postupně stávaly součástí masové produkce obrazu veřejného mínění vytvářeného empirickými výzkumy. Výzkumy se komercializovaly, stávaly se prostředkem pro manipulaci mínění veřejnosti.

Tento vývoj souvisí i se skutečností, že liberální pojetí veřejnosti bylo jedním z ideových nástrojů získání pozic a politické moci pro buržoazii a střední třídu. V době nástupu výzkumů a masové komunikace byl již tento proces dovršen, hodnoty střední třídy se staly dominantními společenskými hodnotami a byly prosazovány také prostřednictvím výzkumů veřejného mínění. A to zaměřením jejich obsahů, způsobů interpretace a publicity. Tuto myšlenku lze nalézt už u Tönniese v *Kritik der öffentlichen Meinung*, kde hovoří o tom, že s růstem a posilováním střední třídy také posílí váha jejich myšlenek ve společnosti a podaří se jí přeměnit je v obecné blaho politické veřejnosti. Boj za svobodu slova, tisku a ostatní občanská práva a svobody byl v podstatě výrazem vzniku nové národní buržoazní třídy, která se identifikovala se „společností“, nebo „národem“ a výrazem jejího úsilí o získání moci, nejprve jako podíl na vládě ve starém společenském řádu a později jako nové vládnoucí třídy (Tönnies 1922, 128).

Ginsberg hovořil o „trhu idejí“, který přeměnil nižší třídy v pouhé spotřebitele mínění propagovaného vyšší třídou. Uvádí tři klíčové faktory udržování tohoto stavu: a) podpora masové gramotnosti, b) finanční a ideová podpora komerčních médií, c) zákonná ochrana svobody slova a tisku. Účelem bylo omezit soupeřivé vztahy mezi nižší třídou a státem a také „zkrotit“ veřejné mínění. Nové formální prostředky pro vyjádření mínění (hlavně politické reprezentativní orgány a volební akty), které byly

vytvořeny státem spolu s využitím masového vzdělání, omezovaly výbušnost veřejného mínění a rizika pro politický řád (Ginsberg 1986, 37).

Tendence manipulovat veřejné mínění není důsledkem metodologie výzkumů ani jejich účasti v komunikačním procesu. Jako metodologický nástroj mají neutrální charakter, který je nebo může být k manipulaci využíván, podobně jako ostatní formy komunikace. Právě tak nelze říct, že výzkumy přispívají k větší demokratizaci společnosti, neboť , jak upozorňuje Key nepřispívají k pochopení systémové role veřejného mínění v politickém procesu. Podle jeho názoru podceňují a zatajují roli a moc vyšší třídy politicky vlivných (Key [1961]1967, 536) .

Řada autorů se zabývá otázkou, jak výzkumy ovlivňují pojetí nebo samotný stav veřejného mínění ve společnosti. Herbst upozorňuje, že chybí teorie o vlivu kvantitativních dat na veřejné mínění. Nicméně se domnívá, že jejich působení má jak negativní tak pozitivní efekt. Na jedné straně prostřednictvím výzkumů dochází k redukci struktury a komplexity politických postojů, na druhé straně publikovaná data vyvolávají veřejnou diskusi a mají často kritickou funkci. (Herbst 1993).

7. Kritika výzkumů mínění

V prvním období byly kritiky výzkumů směřovány hlavně na validitu výzkumů, tj. zda skutečně zjišťují to, co prohlašují a dále na jejich politické důsledky. Wiliam Albig (1956) své kritické postřehy orientoval dvěma směry. Zabýval se problematikou postojů a považoval za nedostatečné, pokud výzkum není schopen zachytit postoje, na nichž mínění spočívá. Velkou pozornost věnoval kvalitě a formám zveřejňování výsledků a etickým otázkám výzkumů. Byl jedním z prvních, kdo varoval před nekritickým masovým používáním hromadných dat získaných dotazníkovým šetřením a opuštění ostatních forem zkoumání veřejného výzkumů. Upozorňoval na to, že výzkumy se věnují také otázkám, které jsou z hlediska veřejných záležitostí irelevantní. Výzkumníci přeceňují jejich význam a kvalitu a přitom často veřejné mínění k takovým otázkám ani neexistuje. Nejhodnotnějším výsledkem výzkumů je podle něj identifikace míry nevědomosti široké veřejnosti o některých otázkách. Avšak právě tyto informace jsou nesystematické a podceňované. Zabýval se též otázkou, jaký vliv mají výzkumy na legislativní a administrativní rozhodování. Díky vědecké metodologii jsou přesnější než ostatní formy. Politici o ně mají velký zájem, neboť chtějí znát názory svých přívrženců. Pokud by výzkumy neexistovaly, politici by volili jiné způsoby, méně časté

a systematické. Uznával ale, že je obtížné měřit přímý vliv výzkumů na politická rozhodování. Za velmi důležitou přednost a příspěvek demokracii považoval fakt, že výzkumy vstupují do veřejné sféry jako alternativní nebo konkurenční formy vůči zájmovým a nátlakovým skupinám, jejichž vliv by byl jinak nekontrolovatelný. Politici tak těmto tlakům mohou lépe odolávat. Ostatně tuto přednost vyzdvihoval už Gallup. Dalším podstatným tématem pro Albiga byl vliv výzkumů na běžnou populaci. Zveřejňování výsledků může fungovat jako nastolování témat (agenda setting) a zvyšovat podporu většinovým názorům (bandwagon effect) a to zejména u lidí, kteří nemají pevný názor. Výzkumy ve velké míře zjednodušují komplikovaná témata a zveřejňování jejich zjištění nepodporuje reflexivní myšlení. To ale není jejich chyba, neboť tendence zjednodušování duševních postojů je pro lidi charakteristická a není způsobena výzkumy. Pokud jde o etické otázky výzkumů, Albigo se zamýšlel nad tím, zda komerční realizátoři výzkumů korektně informují o kvalitě a kvantitě názorů ve společnosti a zda existuje riziko korupce ve výzkumné praxi. Uzavírání formálních etických dohod a legální regulaci nepovažoval za realistické. K otázkám etiky se později vrací i jiní autoři. Např. Mayhew (1997) mluví o tlacích vykonávaných ze strany klientů a o tom, že realizátoři výzkumů nemají kontrolu nad tím, jak klienti jejich výsledky používají.

V souvislosti s metodologickou kritikou výzkumů je třeba znovu zmínit Herberta Blumera (1948), který se z pozic svého pojetí veřejnosti kriticky vyjadřoval k metodám výběru. Veřejné mínění má podle něj výrazně skupinový charakter, ale ve výzkumech bylo zaměněno za atribut jednotlivců. V důsledku požadavku nezávislosti každé jednotky ve výběru se vytváří představa, že veřejné mínění je souhrnem nesourodých jednotlivců, což je v přímém rozporu s tím, jak ve skutečnosti funguje. Problémem je i fakt, že sociálně demografické charakteristiky respondentů jsou pro jejich mínění zřídka signifikantní a o skutečné zdroje diferenciace mínění se většinou nezjišťují. Upozorňuje také na to, že validita výzkumů je nepřenosná. Jejich úspěšnost je většinou posuzována podle volebních výsledků nebo situací referenda, kdy každý hlas voliče má stejnou váhu. To ale neplatí pro formování veřejného mínění, kdy jsou jednotlivé názory vzájemně konfrontovány, argumentovány a neplatí nutně, že nakonec převáží většinové mínění. Tyto kritiky nevyvolaly výraznější odezvu. Vědecká diskuse se soustředila hlavně na metodologické otázky výběru, formulace otázek a statistického zpracování výsledků.

Po mnoha desetiletích se však téma vztahu výzkumů a veřejného mínění vrací a je znovu podrobováno kritické diskusi. Ta je zásadnější a týká se zejména vztahu k demokracii. Často je kladena otázka, zda praxe výzkumů není nakonec překážkou pro formování kritického veřejného mínění a uplatňování jeho politických funkcí.

I když je uznáváno, že výzkumy jsou pravděpodobně nejdemokratičtějším prostředkem vyjadřování mínění, je diskutována řada sporných otázek a vlivů. Díky výzkumům je veřejné mínění lépe předpověditelné a tudíž i ovladatelné. Namísto původního cíle veřejného mínění jako nástroje prosazování vlivu na vládní politiku, v současnosti výzkumy dovolují vládě usměrňovat veřejné mínění a přizpůsobovat je svým cílům. Vazba mezi výzkumy veřejného mínění a public relations je stále zjevnější a propracovanější.

Díky převaze profesionálních institucí veřejné komunikace se také problematizuje formulace veřejných zájmů, které se vzdalují skutečným problémům ve společnosti. To je způsobeno převahou institucionálních klientů mezi zadavateli výzkumů, kteří takto určují témata a zaměření výzkumů. Velkou část z nich tvoří média. Vytváření témat ve veřejné komunikaci je tak podřizováno zájmům médií, komerčních a politických institucí. Zejména ve volebních kampaních jsou zaměření výzkumů podřizována zájmům politických protagonistů, aniž by se braly v úvahu aktuální politické a sociální problémy. (Mayhew 1977). Témata jsou testována také prostřednictvím výzkumů veřejného mínění a veřejná komunikace je usměrňována s cílem ovlivňovat veřejné mínění ve prospěch politických kandidátů.

Ginsberg popírá možnost spojovat výzkumy veřejného mínění se skutečně demokratickým vývojem, neboť výzkumy mění veřejné mínění na vnější subvencované aktivity, b) z původně behaviorálního na postojový fenomén, c) ze skupinového charakteru na individuální rysy jednotlivců d) omezují spontaneitu vyjádřených mínění formalizovanými odpověďmi v dotaznících. (Ginsberg 1986).

Obraz veřejného mínění zprostředkovaný výzkumy je neadekvátní i proto, že metodologie výzkumů přepokládá stejnou váhu všech názorů bez ohledu na jejich intenzitu. Značná část občanů vyjadřuje určitý názor, aniž by o něm byla skutečně přesvědčena a tito lidé by se nikdy neúčastnili veřejných diskusí nebo akcí iniciovaných občany.

Podstatným tématem současných diskusí je přeměna veřejného mínění z behaviorálního na postojový fenomén. V klasickém politologickém pojetí je vyjádření mínění předpokladem k akci. V současné společnosti veřejné mínění zůstává ve své většině pouze vyjádřením postojů. Jak je uvedeno výše, např. Ginsberg hodnotí tuto změnu negativně a přičítá ji hlavně vlivu výzkumů. Je ale otázka, zda se nejedná o obecný rys dnešních masových společností, který se prostřednictvím výzkumů projevuje. Nelze také očekávat, že výzkumy budou zrcadlit nebo iniciovat vyšší míru občanské angažovanosti než odpovídá ostatním společenským formám.

Jedním z předních kritiků výzkumů je Pierre Bourdieu, který ve své stati provokativně nazvané „Veřejné mínění neexistuje“ ([1972] 1979) vymezuje tři předpoklady, za nichž je provádění výzkumů metodologicky korektní. Za prvé, že každý jedinec má mínění, respektive je v jeho schopnostech si je vytvořit. Za druhé, že všechna mínění mají stejnou váhu. A za třetí výběr otázek do výzkumů vytváří představu, že existuje konsensus v tom, co jsou veřejné záležitosti. Ve skutečnosti žádný z těchto předpokladů není naplněn. Výzkumy jsou často kritizovány pro svoji metodologii, ale těmto otázkám není věnována pozornost.

8. Shrnutí základních vývojových tendencí konceptu veřejného mínění

Vývoj konceptu veřejnosti, veřejného mínění a metodologie a společenské role výzkumů je možné shrnout v následujících základních bodech:

Veřejnost a veřejné mínění jsou významnou součástí konceptů demokracie. Bez svobodných občanů a jejich možnosti spoluvytvářet veřejné mínění, ať již ve volbách nebo jinými formami, nemá politická elita oprávněnost vládnout. Veřejnost jako ideologický koncept vstoupil do politických teorií v době, kdy již ekonomicky silná buržoazie usilovala nejprve o podíl na moci a později o její plné převzetí. Koncept veřejnosti byl budován podle modelu antické demokracie a představoval zájmy všech svobodných občanů.

Ve skutečnosti byly hranice veřejnosti uzavřeny pro občany, kteří nebyli dostatečně kvalifikováni svým ekonomickým a sociálním postavením nebo svým vzděláním, což byla de facto většina. V normativních teoriích byl tento rozpor do značné míry přehlížen. V sociologických teoriích byl někdy řešen rozdělením na aktivní a pasivní

část veřejnosti. Aktivní část byla vzdělaná elita, jednající v zájmu všech, pasivní část v různé míře přijímala jejich názory a rozhodnutí.

Po získání politické moci se hodnoty buržoazie, včetně pojetí veřejnosti a veřejného mínění, staly v západní společnosti dominantními. Jejich nositelem byla rozrůstající se střední třída. Zvyšování vzdělanosti, ekonomický a sociální pokrok vedly k rozšiřování veřejnosti na stále širší vrstvy obyvatelstva a za hranice národních států. Elitní pojetí veřejnosti v normativních teoriích bylo nadále neudržitelné, ostatně tento ideologický koncept splnil svůj společenský účel. Veřejnost začala být zajímavá pro nově se konstituující sociologii.

Sociologie v prvním období řeší zejména vztah mezi veřejností a davem či masou. Moderní politické vědy se zabývají modely zastupitelské demokracie, neboť formy přímé demokracie jsou v praxi realizovatelné jen ve velmi omezené míře. Komunikace mezi občany a politickou mocí je stále složitější, zprostředkovanější, dochází k odcizení. Roste potřeba hledat nové formy komunikace.

Jako řešení se nabízí výzkum veřejného mínění, který využívá nejnovějších poznatků vědeckého a technologického pokroku – zejména rozvoje vědecké statistiky a moderních sdělovacích prostředků. Výzkumy se mohutně rozvíjejí, dokazují svoji odbornou platnost i společenskou využitelnost. Institucionalizují se v administrativní, komerční a později i vědecké sféře. Podobně, respektive v kontextu rozvoje empirické sociologie přinášejí záplavu poznatků o názorech občanů a jsou (ostatně dodnes) nazývány výzkumy veřejného mínění.

Centrální pozici ve výzkumech zaujímá jednotlivec, jsou zjišťovány jeho názory a jejich zázemí. To vyvolává velký zájem sociální psychologie a začíná etapa, při níž se dostávají do popředí otázky vztahu mínění a postojů a metodologie měření postojů. Předmětem vědeckého zájmu a diskusí jsou další metodologické otázky, problémy výběru, konstrukce dotazníku a principy interview.

Praxe výzkumů časem ukazuje jejich deficit, problémové či sporné otázky použité metodologie. Mimo jiné se problematizuje dříve jednoznačné rovnítko mezi názory či postoji skupiny obyvatel a veřejným míněním společnosti.

Rostou zkušenosti se zpětnou vazbou výzkumů a je stále evidentnější, že výzkumy veřejného mínění nejsou s to přispět k řešení uznávaných nedostatků demokracie. Působí v daných společenských podmínkách jako jeden z komunikačních nástrojů. Jsou

tudíž zatíženy obecnými problémy masové komunikace v moderní společnosti. Reflektují je v určitých specifických rysech, vyplývajících z jejich metody.

Pro současnou etapu rozvoje teorie veřejného mínění je charakteristická právě diskuse o významu výzkumů v demokracii. Po desetiletích prakticky výlučného zájmu o jejich metodologii, se vrací zpět téma veřejnosti, respektive vzájemného vztahu veřejnosti a výzkumů veřejného mínění a společenské a politické role výzkumů. Vážně je kladena otázka, zda výzkumy napomáhají rozvoji či udržování demokracie nebo zda nejsou naopak účinným prostředkem manipulace občanů, potlačování kritického veřejného mínění a akceschopné veřejnosti.

9. Situace výzkumů veřejného mínění u nás

Poválečné Československo patřilo k zemím, kde se výzkum veřejného mínění začal provádět velmi brzy. Z iniciativy Čenka Adamece byl již v roce 1946 založen Československý institut pro výzkum veřejného mínění jako součást Ministerstva informací. V roce 1950 byl jako nepotřebný zrušen. K obnovení jeho činnosti došlo v roce 1967 na půdě Akademie věd. Ústav navázal na tradici své poválečné práce a v období „pražského jara“ prováděl řadu výzkumů z nejrůznějších společenských oblastí včetně analýz politických postojů. (Adamec 1996). V tomto období se začala rozvíjet empirická sociologie u nás. Vznikala rezortní pracoviště při jednotlivých ministerstvech, která se zaměřovala i na sociologický výzkum v dané oblasti, včetně sledování názorů a postojů obyvatel. S nástupem normalizace se Ústav pro výzkum veřejného mínění stal součástí Federálního statistického úřadu a jeho činnost byla kontrolována stranickými orgány. Prováděné výzkumy poskytovaly informační servis vládním a stranickým orgánům. Ideově i obsahově byly podřízeny konceptu reálného socialismu a jejich faktický poznávací přínos byl omezený. Nicméně i tak výzkumy přinesly celou řadu relevantních poznatků o hodnocení životních podmínek – např. životní úrovni, bydlení, populační a sociální politice. Výsledky nebyly zveřejňovány. Sloužily státním orgánům a byly zčásti známy i v odborné veřejnosti. Metodologie výzkumů odpovídala profesionálním standardům. Výpovědi dotázaných odrážely ideologický rámec normalizační společnosti, v zásadě odpovídající působení sdělovacích prostředků a vzdělávacího systému. Nicméně i v takto zaměřených výzkumech lze v průběhu let vypořádat některé změny postojů obyvatel, například

pokud jde o hodnocení ekonomických a sociálních podmínek nebo ochotu deklarovat oficiálně uznávané politické postoje.

Po roce 1990 výzkumy veřejného mínění rychle reagovaly na změněnou situaci. Vedle do té doby jediné státní instituce začaly vznikat soukromé agentury, z nichž část měla jen krátkodobé trvání. Výsledky výzkumů se začaly publikovat a staly se významnou součástí veřejné diskuse o vytváření demokratické společnosti. S jistým zjednodušením lze na období od devadesátých let pohlížet jako na zhuštěný a analogický vývoj veřejného mínění a jeho zkoumání, který ve vyspělých demokraciích probíhal po dlouhou dobu. V tomto základním trendu se projevují specifické rysy.

To se týká jednak metodologických otázek, respektive přijetí této metody odbornou i laickou veřejností a adekvátního ocenění informačního přínosu výzkumů i jejich metodologických bariér. V období normalizace nebyly výzkumy v široké veřejnosti prakticky známy, s výjimkou občasných stručných informací o zajímavých výsledcích výzkumů v „táboře kapitalismu“. Metodologie reprezentativního výběru na relativně malém vzorku dotázaných nejprve vzbuzovala nedůvěru. Postupně byla akceptována jako standardní nástroj, avšak začal se projevovat se opačný extrém – jeho přeceňování, které vyplývalo z nepochopení pravděpodobnostního charakteru výsledků výzkumu. To bylo patrné u laické i odborné a politické veřejnosti a někdy vedlo i k opětnému odmítání metody jako takové. Dnes je obeznámenost s výzkumy vyšší a extrémní postoje vůči nim se až na výjimky neobjevují.

Podstatnou stránkou výzkumů v masové komunikaci je jejich žurnalistické zvládnutí. I zde byly a do značné míry dodnes jsou obtíže s metodologickým porozuměním, typickým pro zavádění nového nástroje. Vedle toho se projevuje řada rysů odpovídajících obecnému charakteru masové komunikace. Jde zejména o fakt, že výsledky výzkumů v žurnalistické praxi slouží primárně jako zdroj zajímavé atraktivní informace, jejímž hlavním cílem je udržovat a posilovat zájem příjemců (čtenářů, posluchačů a diváků) a tomu je ve velké míře podřízen způsob jejich prezentace. Výsledky výzkumů se do veřejné diskuse dostávají v heslovité, zjednodušené podobě, která vede ke zkreslení jejich informačního přínosu. Obecně platí, že přijímání názorů i argumentů v diskusi (zejména pokud jde o laiky, kteří nemají vyhraněný názor) je spojeno s postoji vůči autoritám, které je vyjadřují. Převažuje-li emotivní složka nad kognitivní, hovoří se o inflaci vlivu. Veřejné mínění u nás, vzhledem k nezakotvenosti postojů a novosti problémů, obecně tenduje k tomuto rysu ²⁾. Charakter mediálního

přenosu výsledků výzkumu tento trend ještě posiluje. Jinou obtíží při referování o výzkumech je zamlčování statistické chyby a zejména velikosti skupiny nerozhodných nebo odmítnutých odpovědí. Vykreslený obraz potom de facto neodpovídá skutečným zjištěním. Tyto rozpory jsou v moderní masové komunikaci obtížně řešitelné, i když je lze zmírňovat oboustrannou kultivací novinářů i výzkumných pracovníků. Tomu přispívá i fakt, že sociologie veřejného mínění a metodologie výzkumů se staly součástí univerzitního studia.

Přijetí metodologie výzkumů do určité míry souvisí i se zjišťováním volebních preferencí a tudíž i odhadu výsledků voleb. Metodologie výzkumů je de facto založena na podobnosti mezi volební situací (individuální anonymní rozhodnutí o tom, které politické straně dá občan svůj hlas) a dotazováním, které provádí profesionálně školený tazatel při zachování anonymity dotázaného. V demokratických zemích je anonymita situace dotazování považována za téměř identickou anonymitě volebního aktu a také shoda volebních preferencí s výsledky voleb je tradičně vysoká. Prestiž výzkumu veřejného mínění i jednotlivých výzkumných agentur je odvozována právě od správnosti volebních odhadů. V transformační společnosti, konkrétně v České republice, je situace jiná. Politické postoje, včetně volebních preferencí se postupně tvoří a stabilizují. Značná část voličů se proto o konečném výběru strany rozhoduje až těsně před volbami. Navíc v situaci počáteční nedůvěry k výzkumům veřejného mínění a zejména v důsledku životních zkušeností občanů v totalitní a normalizační společnosti neplatí jednoduché rovnítko mezi anonymitou při volbách a v rozhovoru dotázaného s tazatelem. Část i již rozhodnuté veřejnosti proto při výzkumech své záměry nesdílí nebo je úmyslně zkresluje. To bylo po dlouhou dobu typické zejména pro volební preference KSČM. Klasické kritérium spolehlivosti výzkumů veřejného mínění – volební preference – se nekriticky přejalo i pro hodnocení výzkumů u nás a zejména v prvním období spíše postavení výzkumů problematizovalo.

Pokud jde o politickou roli výzkumů, v prvních letech po roce 1990 se projevovaly značně extrémní názory. Jednak byly výzkumy zásadně odmítány (zejména ze zmíněných metodologických důvodů), jednak byl jejich skutečný význam přeceňován. V tomto období lze vysledovat paralely v chápání role výzkumů s konstituováním veřejnosti v buržoazních společnostech. Jako příklad lze uvést představy o možnostech přímé demokracie i o pojetí veřejného mínění jako nejdůležitějšího argumentu pro politická rozhodování a z toho se odvíjející poslušnosti politiků vůči jeho hlasu. Do

určité míry šlo o odlesk manifestačních forem vyjadřování veřejného mínění v období po listopadu 1989, které se postupně utlumovaly a transformovaly do aktivity politických stran a standardního zjišťování názorového klimatu prostřednictvím výzkumů. Samy výzkumy v té době – podobně jako v normativních konceptech buržoazní veřejnosti – přinášely obraz sjednoceného veřejného mínění deklarujícího připravenost občanů k demokracii, v němž se projevovaly jen slabé vazby mezi ideologickými postoji a životní situací jejich nositelů.

Společenský vývoj přinesl diverzifikaci veřejného mínění, jeho stále výraznější sepětí s vývojem životní a společenské situace občanů. Současně se postupně projevovala zprostředkovanost a složitost demokratického systému, v němž se konstituovaly jednotlivé subjekty, včetně uvědomování skupinových zájmů a vytvářely se vazby mezi nimi. Dynamickým vývojem procházela i mediální sféra. Oslabovala se původní jednota mezi občany a politickou mocí, problematizoval se vztah mezi většinovým veřejným míněním a politickými rozhodnutími. V zásadě se jednalo o přirozený vývoj, který – po období romantických představ – byl sám o osobě zdrojem značných deziluzí zejména na straně občanů. Zčásti ale na sebe bral specifické rysy anomické společnosti a modifikované formy předcházejícího režimu, a to jak v mechanismech fungování institucí tak ve způsobech chování mocenských elit. Sféra veřejného mínění a politické moci se od sebe postupně vzdalovala, problematizovala se zpětná vazba. Výzkumy začaly signalizovat převažující mínění o malé možnosti občanů ovlivňovat veřejné záležitosti. Tato situace do značné míry trvá dodnes. Politická sféra obtížně hledá vhodné formy komunikace s občany. Podobně jako ve vyspělých demokratických společnostech převážila role výzkumů jako nástroje monitorování postojů bez výraznější vazby na aktivní formy projevů veřejnosti. Na rozdíl od klasických demokracií dosud není vytvořena plně fungující občanská společnost, jen pomalu se vytvářejí a uvádějí v život ostatní formy projevů veřejnosti.

Role výzkumů veřejného mínění je v naší současnosti velmi závažná. I jen z výše nastíněných hledisek lze předpokládat, že při formování demokratické společnosti mohou hrát poněkud odlišnou roli než je tomu v tradičních demokraciích. Analýza rysů výzkumů veřejného mínění a jejich fungování v masové komunikaci si zaslouží badatelskou pozornost, a to zejména z hlediska jejich možného rozporného vlivu na demokratizační procesy.

Poznámky:

- 1) termíny reflexní (reflexive) a organická (organic) jsou používány v angličtině, termíny přirozená a arbitrální jsou doporučovány jako český ekvivalent ve Velkém sociologickém slovníku (Velký 1996).
- 2) Ilustrací odborného tématu ve výzkumech veřejného mínění je stať Tomáše Lebedy v této studii.

Použitá literatura:

- Adamec, Č. 1996. *Počátky výzkumu veřejného mínění v českých zemích*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny.
- Albig, Viliam. 1956. *Modern Public Opinion*. New York: McGraw-Hill.
- Allport, F. H. 1937. Toward a Science of Public Opinion. *Public Opinion Quarterly* 1, 1:7-23.
- Baud, P. 1993. Common Knowledge. *Reseaux, French Journal of Communication* 1, 1:119-128.
- Berelson, B., Janowitz, M. [1946] 1966. *Reader in Public Opinion and Communication*. New York: The Free Press.
- Blumer, H. 1948. Public Opinion and Public Opinion Polling. *American Sociological Review* 13:542-554.
- Blumer, H. [1946]1966. The Mass, the Public, and Public Opinion. In *Reader in Public Opinion and Mass Communication*, edited by B. Berelson and M. Janowitz, New York: Free Press.
- Bourdieu, P. [1972] 1979. „Public opinion does not exist“, in A. Matterlart and S. Siegelau (eds.) *Communication and Clas Struggle*. Vol. 1, *Capitalism, Imperialism*, New York, International General, pp. 124-130.
- Bryce, J. [1888]1995. *The American Commonwealth*. 2 vols. Indianapolis: Liberty Fund.
- Dewey, J. [1927] 1991. *The public and its Problems*. Athens: Swallow.
- Fishkin, J. S. 1995. *The Voice of the People. Public Opinion and Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Festinger, L. [1957] 1962. *A Theory of Cognitive Disonance*. Stanford. Calif.: Stanford University Press.
- Gallup, G. 1939. *Public Opinion in a Democracy*. Princeton: Princeton University.
- Ginsberg, Benjamin, 1986. *The Captive Public: How Mass Opinion Promoutes State Power*. New York. Basic Books.
- Habermas, J. 1992. Further Reflections on the public Spere. In *Habermas and the Public Spere*, edited by C. Calhoun, 421-461. Cambridge: MIT Press.

- Habermas, J. [1990] 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Filosofia.
- Hölscher, I. (1979). *Öffentlichkeit und Geheimnis: Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung zur Entstehung der Öffentlichkeit in der frühen Neuzeit*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Jeřábek, H. 1994. Paul Felix Lazarsfeld – klasik sociologického výzkumu. In *Sociologický časopis* č. 30, s57-72.
- Key, V.O. Jr. [1961]1967. *Public Opinion and American Democracy*. New York: Knopf.
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., Gaudet, J. 1944. *The People's Choice: How the Voter makes up his Mind in a Presidential Campaign*. New York: Duel, Sloan and Pearce.
- Lippmann, Walter. [1922] 1960). *Public Opinion*. New York: Macmillan.
- Mayhew, L. H. 1977. *The New Public: Professional Communication and the Means of Social Influence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mills, C. W. [1956] 1966. *Mocenská elita*. Praha.
- Neidhardt, F. 1994. Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegung, in: : *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, Soziale Bewegung*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 34. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Newcomb, T. M. 1953. An Approach to the Study of Communicative Acts. *Psychological Review*. 60: 393-404.
- Noelle-Neumann, E. 1980. *Die Schweigespirale: Öffentliche Meinung – Unsere soziale Haut*. München: Piper.
- Osgood, Ch. E., Tannenbaum, P. H., 1955. The Principle of Congruity in the Prediction of Attitude Change. *Psychological Review*. 62:42-55.
- Park, R. E. [1904] 1972. *The Crowd and the Public*. Edited by H. Elser Jr. Chicago: University of Chicago Press.
- Peters, J. D. 1995. Historical Tensions in the Concept of Public Opinion. In *Public Opinion and the Communication of Consent*, edited by T. L., Glasser and C. T. Salmon, 3-32. New York: Guilford.
- Price, V. 1992. *Public Opinion*. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Splichal, S. 1999. *Public Opinion: Developments and Controversies in the Twentieth Century*, Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Tönnies, F. [1887] 1935. *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Leipzig: Hans Buske Verlag.
- Tönnies, F. 1922. *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin: Julius Springer.
- Šubrt J. 1992. K historii sociologie veřejného mínění (Přehledová studie). In *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 2, *Studia Sociologica IX*. 27-39.
- Šubrt, J. 1998. *Kapitoly ze sociologie veřejného mínění. Teorie a výzkum*. Praha: Karolinum.
- Velký sociologický slovník, 1996. Praha: Karolinum.
- Wilson, F. G. 1962. *A Theory of Public Opinion*. Chicago: Regnery.

Zollo, D. 1992. *Democracy and Komplexity: A Realist Approach*. University Park: Pennsylvania State University Press.